

**PITANJE OPSTANKA TRADICIONALNIH
PAPIRNIH IZVORA INFORMACIJA U SUVREMENIM
KNJIŽNICAMA: OSVRT NA ISTRAŽIVANJA PROVEDENA
U VISOKOŠKOLSKIM KNJIŽNICAMA**

**THE SURVIVAL OF TRADITIONAL PAPER SOURCES
OF CONTEMPORARY LIBRARIES: A REVIEW OF RESEARCH
CONDUCTED IN ACADEMIC LIBRARIES**

Zorica Antulov
Sveučilišna knjižnica Zadar
zantulov@unizd.hr

Kristian Burčul
Sveučilišna knjižnica Zadar
kburecul@unizd.hr

UDK / UDC UDK 027.7-057.875:024.5/.6
Pregledni rad / Review paper
Priljeno / Received: 3. 4. 2020.
Prihvaćeno / Accepted: 13. 7. 2020.

Sažetak

Cilj. Cilj je rada dobiti uvid u interes suvremenih studenata, korisnika visokoškolskih knjižnica (specijalnih knjižnica usmjerenih na znanost i znanje) za njihove tradicionalne tiskane izvore.

Metoda. Na temelju pregleda rezultata većeg broja istraživanja provedenih u proteklom desetljeću u Hrvatskoj i svijetu, kao i na temelju razmatranja stavova uglednih znanstvenika o ovoj temi, nastoji se dobiti uvid u dosadašnji interes studenata za tiskane izvore (izvore koji u vremenu „eksplozije informacija“ ne donose brze informacije). Osobito je važno pritom uočiti eventualne promjene koje se po tom pitanju događaju tijekom vremena. Sintezom promatranih i analiziranih rezultata i stavova nastoji se sagledati moguća slika dogledne budućnosti tih izvora.

Rezultati. Premda spadaju u vrstu korisnika za koje bi se očekivalo kako će pokazivati veći interes prema internetskim izvorima informacija, interes za tiskane izvore informacija među studentima još je uvijek vrlo visok. Istraživanja pokazuju kako se interes za određene e-izvore (uglavnom časopise i baze podataka) s vremenom povećao, no kako je pritom tiskana knjiga studentima ostala preferirani informacijski izvor. Studenti i dalje radije uče iz tiskanih udžbenika, a uz slabu dostupnost i nedostatno poznavanje nemogućnost se dubinskog učenja iz e-udžbenika ističe kao jedan od glavnih razloga tome. Iako se, barem kada je riječ o tiskanoj knjizi, može zaključiti kako nije riječ o izvoru kojem prijeti skori nestanak, određeni pokazatelji uočeni kroz rezultate pregledanih istraživanja ukazuju kako bi veća prilagodba na e-izvore i poboljšanje tehnologije mogli u budućnosti dovesti do određenih promjena u stavovima studenata koje bi se kretale u korist e-izvora.

Originalnost. Promatranje interesa knjižničnih korisnika za knjižnične izvore informacija iznimno je bitno za budućnost suvremenih knjižnica. Svako provedeno istraživanje, kao i pregled: analiza i sinteza rezultata i saznanja o toj temi, stoga ima određenu vrijednost. Knjižnice moraju biti spremne prilagoditi se zahtjevima svog doba, ali i zahtjevima svojih korisnika jer upravo o njima i njihovu interesu ovisi i budućnost samih knjižnica.

Ključne riječi: e-izvori informacija, tiskani izvori, tiskana knjiga, studenti, visokoškolske knjižnice

Summary

Purpose. The aim of this survey is to gain insight into the interest contemporary students, who are users of academic libraries (libraries specialized for subjects of science and knowledge) have for its traditional printed sources.

Method. Based on results of numerous researches done in previous decade, both in Croatia and worldwide, along with the consideration of views prominent scientists have about this topic, the interest students have for printed sources (sources that in time of „explosion of information“ do not give quick information) is seek to be understood. It is also of great importance to see if the changes surrounding this topic happen over time. Synthesizing observed and analyzed results and viewpoints, it is tried to foresee the future for this sources.

Results. Despite being type of users that would be expected to prefer quick internet sources, the interest students show towards printed sources of information is still extremely high. The researches show that the interest for certain e-sources (primarily magazines and databases) increased over time, but that printed book is still preferred source of information by students. Among other reasons such as poor accessibility and insufficient knowledge, the inability of deep learning from e-textbooks, is one of a may-or reasons why students still prefer learning from printed textbooks. Despite printed

book being a source that is not going to get extinct in any time soon, the results indicate that with greater adaptation to e-sources and development of technology future students may favour e-sources more than traditional, printed ones.

Originality. Observing the interest library users show towards sources of information is of a vital importance for the future of contemporary libraries. Each new survey along with review (analysis and synthesis of results and information about this topic) is of certain value. Libraries must be ready to adapt depending not only on the requirements of its time but also depending on the demands of its users because the future of libraries is depending on them and their interests.

Keywords: academic libraries, e-sources, printed sources, printed books, students

1. Uvod

Knjižnice su oduvijek bile važna stjecišta znanja upravo iz razloga što su čuvale i omogućavale pristup izvorima znanja i informacijama sadržanim u njima. Pojavom informacijsko-komunikacijske tehnologije u društvu koje nazivamo informacijskim potreba za informacijama postaje sve intenzivnija, a pristup njima brži no ikad. Sve ono što se godinama stvaralo u cilju oblikovanja shvaćanja nekog fenomena, godine razmišljanja i usporedbi koje su bile potrebne da do njega dođe, u današnje vrijeme postaje dostupno u trenutku, pretragom na internetu. Znanje postaje mjerljivo i razmjenjivo.¹ Promjene koje donosi informacijsko ili postindustrijsko društvo, a koje nastupa u drugoj polovini 20. st., očituju se i na gospodarskom planu. U takvom se društvu informacija podatak i znanje uzdižu na razinu ključnih gospodarskih čimbenika, a sama informacija sve se češće doživljava kao roba kojom se može uspješno trgovati.² Nije čudo da tako shvaćena informacija postaje izvor moći te da se želi „sad“ i „odmah“.³ I dok generacija tzv. digitalnih imigranata još uvijek ima razvijene navike, vještine te sklonosti uporabi određenih tradicionalnih knjižničnih informacijskih izvora kod generacije tzv. digitalnih urođenika, kojoj pripada i većina studenata, a koji pritom predstavljaju budućnost suvremenog društva, primjećuje se neskrivena sklonost novim tehnologijama. Naviknuti na *multitasking* oni žele informaciju istog trenutka⁴, a činjenica je da odlazak u knjižnicu i pretraživanje njezinih tradicionalnih, uglavnom papir-

¹ Usp. Alić, S. Globalno selo. // Filozofska istraživanja 29, 1(2009), str. 58.

² Usp. Sečić, D. Informacijska služba u knjižnici. 2. dopunjeno i prerađeno izd. Lokve: Benja, 2006. Str. 10.

³ Usp. Stančin-Rošić, D. Obrazovanje korisnika za 21. stoljeće. // Zbornik radova / Međunarodno savjetovanje Knjižnice europskih gradova u 21. stoljeću, Varaždin, 4.-7.XI. 1998. Varaždin: Gradska knjižnica "Metel Ožegović". 1998. Str. 133.

⁴ Usp. Prensky, M. Digital natives, digital immigrants. Pt. 1. // On the Horizon 9, 5(2001), str. 3. DOI 10.1108/10748120110424816.

nih izvora, traži vrijeme. Budući da većinu svojih informacijskih pretraživanja započinju upisivanjem traženih pojmova u tražilicu, nije začuđujuće da mladim naraštajima internet sve češće postaje glavni dobavljač informacija te da knjižnice polako gube svoju ulogu „primarnog davatelja informacija“.⁵ U svijetu u kojem se informacije žele što brže, gdje sveprisutni i udaljeno dostupni suvremeni izvori na internetu takav pristup doista i nude, opravdano se postavlja pitanje smisla postojanja knjižnica kao fizičkih prostora te tradicionalnih informacijskih izvora koji se u njima nalaze.

Međutim vrijeme prolazi, a knjižnice kao fizički prostori, kao i njihovi tradicionalni, uglavnom papirni izvori, i dalje opstaju. Razloge dosadašnjeg opstanka njihovih papirnih izvora možemo tražiti u mnogobrojnim prednostima tih izvora te njihovoj provjerenoj kvaliteti. Aktualnost, dostupnost, točnost i upotrebljivost osobine su koje čine kvalitetnu informaciju i svojstva su kvalitetnih informacijskih izvora⁶, a upravo one su se tradicionalno tražile od knjižničnih informacijskih izvora. Navedene osobine nisu uvijek i osobine svih onih mnogobrojnih, novih, „sveznajućih“ i „sveprisutnih“ izvora na internetu do kojih se dolazi jednim klikom miša. Govoreći o internetu, M. Gorman ističe kako uz brojne vrhunce ljudske prirode on sadrži i njezine najdublje ponore.⁷ Među mnoštvom točnih i relevantnih izvora i informacija na internetu nerijetko nailazimo i na mnoge netočne i nerelevantne informacije i izvore. Takvi su izvori u suvremenim knjižnicama dostupni, slobodni i korisnici ih mogu rabiti bez troškova za knjižnice. No osim tih izvora postoje i oni izvori na internetu za koje knjižnice plaćaju licencu i koji stoga trebaju biti pomno odabrani i provjerene kvalitete.⁸ Svojom usmjerenošću na znanstvene i stručne informacije visokoškolske knjižnice spadaju u onu vrstu knjižnica za koje se smatra da će svojom potrebom za e-knjigama i drugim kvalitetnim e-izvorima nadjačati potrebe knjižnica čija uloga nije primarno znanstveno-obrazovna. Naime cilj je nabavne politike tih knjižnica svim svojim korisnicima osigurati ispitnu i ostalu potrebnu građu te olakšati pristup toj građi.⁹ Neke od prednosti e-izvora nalaze se upravo u olakšavanju pristupa građi jer nude mogućnost udaljenog pristupa, kao i istovremeni pristup većem broju korisnika.¹⁰

⁵ Usp. Mi, J.; F. Nesta. Marketing library services to the net generation. // *Library Management* 27, 6/7(2006), str. 415. DOI 10.1108/01435120610702404.

⁶ Usp. Informacije: gdje su i kako ih pronaći (prezentacija) [citirano: 2019-12-05]. Dostupno na https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/prezentacija_za_postdiplomante.ppt.

⁷ Usp. Gorman, M. Postojana knjižnica: tehnologija, tradicija i potraga za ravnotežom. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006. Str. 2.

⁸ Usp. Vrana, R.; J. Kovačević. Razvoj knjižničnih zbirki kao preduvjet i mjera razvoja knjižnice. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60, 1 (2017), str. 83.

⁹ Usp. Krajina T.; H. Markulin. Nabava knjižnične građe u visokoškolskim knjižnicama. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 54, 3(2011), str. 25.

¹⁰ Usp. Pažur, I. Zastupljenost elektroničke knjige u visokoškolskim i srodnim knjižnicama u Hrvatskoj. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56, 1-2(2013), str. 180.

Hoće li tiskani izvori iz tih razloga polako nestati iz visokoškolskih knjižnica, ovisit će o nizu razloga, pri čemu interes studenata nije zanemariv. Krenuvši od hipoteze da su tradicionalni papirni izvori u visokoškolskim knjižnicama još uvijek jako zastupljeni i studentima zanimljivi, ali i pretpostavke da bi se zbog spomenutih razloga visokoškolske knjižnice mogle sve više orijentirati prema e-izvorima, a interes studenata prema njima mogao sve više rasti, u ovom se radu, u svrhu provjeravanja tih pretpostavki, donosi prikaz rezultata većeg broja istraživanja interesa studenata za svaku od tih dviju vrsta izvora. Riječ je o istraživanjima provedenim u proteklom desetljeću u Hrvatskoj i svijetu. Smatra se kako njihovi rezultati, s obzirom na dulji vremenski raspon i prostornu neograničenost istraživanja, mogu dati jednu širu i nepristranu sliku o toj temi. Istraživačka pitanja koja se u ovom radu pritom postavljaju odnose se na ispitivanje interesa studenata za pojedine izvore, čimbenike koji utječu na taj interes te eventualne promjene koje po tom pitanju nastaju tijekom vremena. Kao bitan čimbenik koji utječe na interes korisnika za određene izvore ističu se njihove prednosti i nedostaci. Zanimat će nas stoga koje su to prednosti, odnosno nedostaci svakog od tih dviju vrsta izvora koji u najvećoj mjeri utječu na interes studenata. Budući da je ovdje riječ o izvorima visokoškolskih knjižnica, osobita će se pažnja posvetiti onim njihovim prednostima/nedostacima koje utječu na mogućnost dubokog učenja. Nastojat će se dobiti i odgovor na pitanje postojanja razlike u interesu studenata za pojedine izvore s obzirom na svrhu čitanja (čitanje za učenje u odnosu na čitanje za slobodno vrijeme), kao i na vrstu građe koju izvor sadrži. Zanimat će nas nadalje koliko na interes studenata utječe izloženost određenim izvorima, predmet njihova studiranja, već stečene navike uporabe određenih izvora, postojeći kulturološki, politički, društveni te povijesni kontekst, tj. svi oni razlozi koji i inače utječu na informacijsko ponašanje studenata.¹¹ Ispitivanje postojanja razlika u interesima studenata kod ranijih u odnosu na kasnija istraživanja jedno je od važnijih pitanja kojima će se baviti ovaj rad. Naime promjene interesa za svaki od tih izvora koje nastaju tijekom vremena najbolji su pokazatelj smjera u kojem se kreće budućnost tiskanih izvora informacija u visokoškolskim knjižnicama.

2. Pregled istraživanja interesa studenata, korisnika visokoškolskih knjižnica, za tiskane izvore informacija u proteklom desetljeću

Predviđanje kakvo je za knjižnice imala C. L. Borgman, prema kojem će razvoj informacijskih tehnologija potaknuti takve duboke preobrazbe u društvu da će nestati i fizički prostori knjižnica kao i njihove tiskane publikacije, nije bilo ugodno

¹¹ Usp. Uloga sveučilišne knjižnice u digitalnom okruženju s obzirom na informacijsko ponašanje studenata humanističkih znanosti: doktorski rad. Zadar: S. Dimzov, 2016. Str. 64. Dostupno i na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:880974>. [citirano: 2020-05-09].

knjižničnoj zajednici.¹² Činjenica je da su knjižnice dugo stvarale svoje papirne zbirke. U njihovu nabavu i očuvanje uložen je veliki trud, znanje, ali i financijska sredstva. Nije stoga čudno da su pojavom ICT-tehnologije i njezinom sve većom popularnošću upale u najjednostavnije rečeno: stanje blage anksioznosti.¹³ Teško je bilo prihvatiti da je odjednom sav dotadašnji trud postao uzaludan. Knjižnice su stoga, u svrhu očuvanja smisla svog postojanja, krenule s masovnom digitalizacijom svojih papirnih zbirki te se sve više počele usmjeravati prema internetskim izvorima. Uklopile su informacijsko-komunikacijsku tehnologiju u svoje poslovanje i tako osuvremenile svoje službe i usluge. No izvori koji se javljaju pojavom te tehnologije, kao što je spomenuto, raznolike su kvalitete, a uz određene prednosti imaju i mnoštvo nedostataka, kao što su npr. ovisnost o tehnologiji i činjenica da mnogi korisnici daleko više vole čitati tekst napisan na papiru.¹⁴ Često se kao veći problem navodi i problem dubokog čitanja (učenja) u digitalnom okruženju, izrazito važnog za obrazovno okruženje kojem pripada i visoko školstvo.¹⁵

Za razliku od površnog čitanja čiji je cilj što brže prelijetanje teksta, a koje je karakteristično za kulturu čitanja kakvu kreiraju suvremeni mediji (rabi se šifriran i skraćeni jezik, a nerijetko nedostaje i glavni tekst¹⁶), dubinsko čitanje traži promišljeno i temeljito, aktivno čitanje.¹⁷ Cilj takvog čitanja jest postizanje dubinskog razumijevanja u svrhu izgradnje znanja¹⁸, što je za studente kao sudionike visokoškolskog obrazovanja iznimno bitno. Prema M. Juric ugođa čitanja i mogućnost lakšeg razumijevanja teksta osobine su koje pogoduju dubokom čitanju i uglavnom se povezuju s tiskanim izvorima. Čitanje s e-medija nerijetko se povezuje s brzinom, površnošću, selektivnošću i nelinearnošću¹⁹, osobinama koje ovakvom čitanju ne pogoduju. Zanimljivo je da se upravo te osobine spominju i kao karakteristične za komunikacijske navike pripadnika suvremene *Google*-generacije, odrasle na MMS-komunikaciji i SMS-komunikaciji, a koje utječu i na njihovu kulturu čitanja.²⁰ Većina suvremenih studenata pripada upravo toj generaciji. U svrhu boljeg razumijevanja čitalačkih navika i potreba studenata te u

¹² Usp. Borgman, C. L. *Od Gutenbergova izuma do globalnog informacijskog povezivanja: pristup informaciji u umreženom svijetu*, Zadar: Benja, 2002. Str. 1.

¹³ Usp. Joint, N. *Choosing between print or digital collection building in times of financial constraint*. // *Library Review* 58, 4(2009), str. 267. DOI 10.1108/00242530910952819

¹⁴ Usp. Pažur, I. *Nav. dj.*, str. 180-181.

¹⁵ Usp. Liu, Z. *Reading behavior in the digital environment: changes in reading behavior over the past ten years*. // *Journal of Documentation* 61, 6(2005), str. 700-712.

¹⁶ Usp. Plevnik, D. *Fortuna čitanja*. Osijek: Hrvatsko čitateljsko društvo, 2006. Str. 32-34.

¹⁷ Usp. Peti-Stanić, A. *Čitanjem do (spo)razumijevanja: od čitalačke pismenosti do čitateljske sposobnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019. Str. 126.

¹⁸ Usp. Juric, M. *Čitanje u tiskanom i digitalnom okruženju: doktorski rad*. Zadar: M. Juric, 2017. Str. 11. Dostupno i na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:167435>. [citirano: 2020-05-09].

¹⁹ Isto, str. 19.

²⁰ Usp. Plevnik, D. *Nav. dj.*, str. 32-34.

skladu s tim i razvoja što kvalitetnijih knjižničnih zbirki visokoškolskih knjižnica, u današnje se vrijeme provode mnogobrojna istraživanja interesa studenata prema pojedinim vrstama izvora, kao i stupnja njihove uporabe. Ona nam mogu poslužiti i kao orijentir u stvaranju vizije dogledne budućnosti svih, a osobito tradicionalnih papirnih izvora oko kojih se, bez obzira na niz prednosti koje imaju, još uvijek vode brojne rasprave. Takva nam istraživanja mogu ponuditi smjerokaz budućeg ponašanja. U daljnjem se tekstu donose rezultati većeg broja takvih istraživanja najavljenih u uvodu ovog rada.

2.1. Internetski ili tiskani izvori; e-čitanje ili ispis na papiru?

Rezultati brojnih istraživanja interesa studenata za papirni u odnosu na e-izvor provedenih u proteklom desetljeću pokazuju kako se tiskani izvori, bez obzira na spomenute crne prognoze, još uvijek iznimno rabe, štoviše, nerijetko se i preferiraju. Tako npr. dva istraživanja (iz 2010. i 2012. godine) provedena u Središnjoj medicinskoj knjižnici Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu²¹, kojima se ispitivao interes studenata za izvore informacija na internetu, pokazuju da su se oni uglavnom rabili u svrhu zabave te da je samo 4% ispitanika (kako 2010., tako i 2012. godine) internet rabilo za pripremanje ispita. Studenti su za potrebe studija ponajviše rabili tiskane izvore.²²

Međutim već istraživanje provedeno 2013.-2014. u Knjižnici Filozofskog fakulteta u Osijeku među studentima diplomskog studija²³ donosi određena odstupanja od rezultata prethodno spomenutih istraživanja. Premda rezultati vezani uz odnos ispitanika prema elektroničkim i tiskanim uslugama, građi i izvorima i tu pokazuju kako studenti preferiraju tiskane usluge kao i tiskanu građu (u slučaju mogućnosti odabira 73,8 % ispitanika odabralo bi tiskanu građu)²⁴, zabilježeno je kako za uspješno učenje i studiranje elektroničke izvore informacija smatraju važnijima od tiskanih.²⁵

Da će odluka za odabir određenog medija za čitanje istog teksta (elektroničkog ili tiskanog) nerijetko ovisiti o duljini teksta koji se čita, kao i vrsti teksta, pokazuju rezultati istraživanja provedenog među studentima u Queens Collegeu, CUNY,

²¹ Usp. Markulin H.; J. Petrak; M. Šember. Internet i studenti Medicinskog fakulteta u Zagrebu: analiza navika triju naraštaja studenata. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 57, 4 (2014), str. 65-78.

²² Usp. isto, str. 71.

²³ Usp. Gašo, G.; S. Faletar Tanacković; M. Mičunović. Uloga suvremenih visokoškolskih knjižnica: istraživanje o stavovima i iskustvima diplomskih studenata u društvenim i humanističkim znanostima. // *Libellarium* 8, 2(2015), str. 81-108. DOI: <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v0i0.235>.

²⁴ Usp. isto, str. 96.

²⁵ Usp. isto, str. 101-104.

u New Yorku.²⁶ I to istraživanje (iz 2014. god.) pokazuje kako većina studenata preferira tradicionalan oblik čitanja, onaj na papiru (tako primjerice preko 90 % njih preferira tiskanu knjigu u akademske svrhe)²⁷, ali s druge strane ukazuje da novi načini čitanja postaju sve popularniji. Zapaženo je kako elektroničko čitanje studenti odabiru uglavnom onda kad je riječ o kraćim materijalima neznanstvenog karaktera, a zanimljiva je i primijećena odbojnost koju pokazuju prema elektroničkim udžbenicima.²⁸

Vrlo slične rezultate donosi i D. Mizrachi kroz istraživanje provedeno 2014. godine među studentima jednog sjevernoameričkog sveučilišta.²⁹ Odgovor na pitanje preferiraju li studenti internetske ili tiskane izvore informacija i tu je dobrim dijelom ovisio o duljini teksta i vrsti informacija koje sadrži. Naime kraće i lakše tekstove s informacijama koje nisu smatrali bitnima za učenje studenti su čitali s elektroničkog medija (47 % ako je tekst kraći od pet stranica). Međutim ukoliko je tekst bio duži, a informacije bilo potrebno pamtiti, i tu su se studenti radije odlučivali za ispis na papiru (75 % za tekstove preko deset stranica).³⁰ Zaziranje od učenja iz materijala koji su u elektroničkom formatu zabilježeno je i u tom istraživanju. Kao glavni razlog tomu navodi se nemogućnost dubinskog učenja iz njih.³¹ Na bolje razumijevanje teksta i veću mogućnost dubinskog učenja u papirnom okruženju ukazuje i M. Juric kroz rezultate istraživanja provedenog među studentima Sveučilišta u Zadru.³² Kroz razlikovanje ključnih od sporednih tema i otkrivanje poante teksta nastojao se otkriti stupanj razumijevanja pročitano g teksta. Rezultati pokazuju kako je 76,6 % ispitanika koji su čitali s papira ispravno označilo tražene ključne riječi, a 45,1 % njih zapamtilo je temu čitanja. Među ispitanicima koji su čitali s ekrana, njih 72,7 % ispravno je označilo ključne riječi, a njih 38,7 % zapamtilo je temu teksta.³³ Autor ističe kako se ta razlika naizgled može činiti malom međutim ukoliko bi se provodio ispit znanja, ona bi uvjetovala razliku u krajnjoj ocjeni.³⁴ Smatra se kako pad koncentracije uvjetovan većim bro-

²⁶ Usp. Foasberg N. M. Student reading practices in print and electronic media. // *College & Research Libraries* 75, 5(2014), str. 705-723. DOI:10.5860/crl.75.5.705.

²⁷ Usp. isto, str. 715.

²⁸ Usp. isto, str. 719.

²⁹ Usp. Mizrachi, D. Online or print: which do students prefer? // *Information literacy : lifelong learning and digital citizenship in the 21st century: proceedings / Second European Conference, ECIL 2014, Dubrovnik, Croatia, October 20-23, 2014* ; [organized by Department of Information and Communication Sciences of Zagreb University and Department of Information Management of Hacettepe University] ; editors Serap Kurbanoglu... [et al.]. Cham <etc.>, Springer International Publishing, cop. 2014. Str. 733-742. Dostupno i na: DOI: 10.1007/978-3-319-14136-7_76.

³⁰ Usp. isto, str. 737.

³¹ Usp. isto, str. 735.

³² Usp. Juric, M. Nav. dj., str. 1-264.

³³ Usp. isto, str. 98-99.

³⁴ Usp. isto, str. 99.

jem zadataka koji se u digitalnom okruženju paralelno obavljaju dovodi do lutanja pažnje i slabijeg razumijevanja pročitano³⁵.

Kao jedan od uzroka nemogućnosti dubinskog učenja s e-medija navodi se i zamor očiju.³⁶ Sindrom računalnog vida, pad vrata, plavo svjetlo s ekrana koje negativno utječe na proizvodnju melatonina i drugi medicinski razlozi sasvim sigurno ne pridonose popularnosti elektroničkog medija. Međutim prema C. Myrberg i N. Wiberg, isključivanje uređaja prije spavanja, redovite stanke koje sprečavaju ukočenost, povremeno gledanje u stranu ili zatvaranje očiju, kao i (u slučaju mogućnosti biranja) odabir kvalitetnijeg uređaja (npr. tableti s većom gustoćom piksela) neki su od postupaka koji se u takvim slučajevima preporučuju³⁷ i na koje se korisnici suvremenih medija polako navikavaju.

Da će bolji uređaji te prilagođene aplikacije koje se instaliraju na njih učiniti e-čitanje lakšim i zanimljivijim, pokazuju i rezultati jednog novijeg istraživanja (rezultati su objavljeni 2019. godine) koje je među studentima u SAD-u proveo B. Alamri.³⁸ Većina studenata obuhvaćenih tim istraživanjem radije je čitala tekst koji je bio ispisan na papiru (ukoliko je ponuđen na oba formata, papirni bi odabralo njih 71,7 %)³⁹, dok je grupa studenata koja je na uređajima imala instaliranu novu aplikaciju iAnnotate kojom je omogućeno isticanje, podcrtavanje teksta, slobodno crtanje, otvaranje više datoteka odjednom i sl. preferirala čitanje s elektroničkog uređaja.⁴⁰

Mogućnost promjena koje bi se protekom vremena mogle dogoditi i sa samim studentima kao korisnicima e-izvora razmatra D. Mizrachi. Nazivajući vrijeme u kojem živimo vremenom svojevrsnog evolucijskog prijelaza, ona ukazuje kako se već u ranijoj dobi nove generacije budućih studenata usmjeravaju na čitanje u e-formatima pa je moguće da će s vremenom doći do prilagođavanja novoj tehnologiji, pri čemu će moždana elastičnost („brain’s elasticity“) omogućiti razvoj vještina potrebnih za duboko učenje.⁴¹

I dok su dosad prikazana istraživanja pokazala mahom slične rezultate prema kojima se među studentskom populacijom rabe oba medija, pri čemu se tiskani uglavnom preferira, istraživanje interesa marokanskih studenata provedeno 2017.

³⁵ Usp. isto, str. 28.

³⁶ Usp. Mizrachi, D. Nav. dj., str. 735.

³⁷ Usp. Myrberg, C. ; N. Wiberg. Screen vs. paper: what is the difference for reading and learning?. // *Insights* 28, 2(2015), 49–54. DOI: <http://doi.org/10.1629/uksg.236>.

³⁸ Usp. Alamri, B. Reading preferences of esl students: electronic texts vs. printed. // *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)* 14, 4(2019), 169-179. <https://doi.org/10.3991/ijet.v14.i04.9466>.

³⁹ Usp. isto, str. 171.

⁴⁰ Usp. isto.

⁴¹ Usp. Mizrachi, D. Nav. dj., str. 741.

godine⁴² donosi znatno drugačije rezultate. Istraživanjem se željelo doznati kojoj platformi za čitanje studenti daju prednost (moguće je bilo odlučiti se za ispis, digitalni prikaz ili oboje). Rezultati su pokazali kako marokanski studenti preferiraju elektronički medij za čitanje, pri čemu je čak 73,6 % studenata odabralo elektronički format kao onaj koji se preferira, 4,3 % pokazao je podjednaki interes za oba medija, dok se samo 21,5 % studenata odlučilo za tiskani medij. Zanimljivo je kako pritom nije bilo većih razlika u preferiranju elektroničkog medija kod akademskih u odnosu na potrebe čitanja u slobodnom vremenu. U oba slučaja interes za elektronički medij daleko je nadmašivao onaj usmjeren na tiskani medij.⁴³ Prema nekim pretpostavkama takav bi rezultat mogao biti uvjetovan područjem interesa anketiranih studenata. Riječ je o studentima softverskog inženjerstva, elektrotehnike, računovodstva i financija za koje se vjeruje da su naviknutiji na e-medij no što bi to npr. bili studenti humanističkih znanosti⁴⁴ međutim rezultati tog istraživanja ipak su iznenađenje koje dovodi do postavljanja brojnih novih pitanja i traži neke nove odgovore.

Kulturološka, društvena i slična uvjetovanost interesa studenata za pojedine izvore⁴⁵ vidljiva je, među ostalim, i kroz rezultate istovrsnih istraživanja provedenih u različitim zemljama. Kao primjer možemo uzeti dva istraživanja interesa studenata medicine za pojedine e-izvore, jedno provedeno na sveučilištu u Nigeriji⁴⁶, a drugo u Kanadi.⁴⁷ Istraživanje provedeno u Nigeriji pokazuje kako bazu podataka PubMed rabi tek 2 % studenata, dok se e-knjige i baza podataka MEDLINE uopće ne rabe (0 %).⁴⁸ Kao razlog navodi se nepoznavanje tih izvora. Istraživanje provedeno u Kanadi pokazuje kako čak 96 % studenata diplomskog studija rabi bazu PubMed, a njih 56 % rabi i bazu MEDLINE.⁴⁹ Očito je kako ta dva istraživanja, provedena iste godine i na istovrsnoj populaciji, ali u različitim zemljama, daju sasvim različite rezultate. Nenaviknutost na e-izvore nerijetko je uvjetovana digitalnom nejednakošću koje nisu pošteđeni ni studenti. Takvu nejednakost mo-

⁴² Usp. Larhmaid, M. The Impact of print vs. digital resources on moroccan university students' reading habits, uses, and preferences. // SHS Web of Conferences 52, 02001(2018), str. 1-19. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20185202001>

⁴³ Usp. isto, str. 6.

⁴⁴ Usp. Fernandez, M. A Usage comparison for print and electronic books in the University of North Carolina at Chapel Hill: a master's paper for the M.S. in L.S. degree. 2003. Str. 29-30. DOI <https://doi.org/10.17615/hd2m-es71>

⁴⁵ Usp. Dimzov, S. Nav. dj., str. 64.

⁴⁶ Usp. Baro, E. ; E. Endouware ; C. Benake-Ebide. Information literacy among medical students in the College of Health Sciences in Niger Delta University, Nigeria. // Program 45, 1(2011), str. 107-120. DOI: 10.1108/00330331111107439

⁴⁷ Usp. Storie, D.; S. Campbell. Determining the information literacy needs of a medical and dental faculty. // Journal of the Canadian Health Libraries Association 33(2012), str. 48-59. DOI: 10.5596/c2012-011

⁴⁸ Usp. Baro, E. ; E. Endouware ; C. Benake-Ebide. Nav. dj., str. 114.

⁴⁹ Usp. Storie, D.; S. Campbell. Nav. dj., str. 51.

guće je uočiti među različitim državama (npr. između tehnološki razvijenijih i manje razvijenih), ali i unutar iste zemlje. Nepoznavanje određenog e-izvora uvjetovano njegovom slabom dostupnošću u visokoškolskim knjižnicama svakako ide u korist veće uporabe tiskanih izvora u njima.

Pa ipak, iako se tisak na papiru još jako puno traži i većina ga studenata preferira, nakon uvida u rezultate ovih istraživanja, a osobito onog provedenog u Maroku⁵⁰, ne možemo se ne zapitati hoće li protekom vremena, jačim razvojem tehnologije i kvalitete samih uređaja, navikavanjem korisnika i prilagođavanjem na čitanje putem e-uređaja on prestati biti preferiran, štoviše, hoće li možda u potpunosti nestati. Bez obzira što je iz većine istraživanja iščitana daleko veća sklonost prema tiskanom mediju, na temelju određenih promjena u odnosu prema e-mediju, odnosno zapažanja da vrijeme donosi određene promjene u korist e-medija, očito je da su daljnja istraživanja po toj temi nužna.

2.2. Razlozi povećanog interesa korisnika visokoškolskih knjižnica za tiskanu knjigu: pregled rezultata istraživanja provedenih među studentima

Stupanj uporabe tiskanih u odnosu na e-izvore nerijetko može biti uvjetovan vrstom građe koju jedan od tih dvaju izvora sadrži. Prema mnogobrojnim istraživanjima tiskana je knjiga onaj izvor informacija koji u suvremenim knjižnicama, pa tako i visokoškolskim, prednjači pred svim ostalim informacijskim izvorima.

Tako npr. istraživanje provedeno 2012. godine na Sveučilištu u Sjedinjenim Američkim Državama⁵¹ ukazuje kako su e-časopisi kod većine sveučilišnih korisnika posljednjih godina postali popularni, ali i kako prihvaćanje e-knjige, kao zamjene za tiskanu, u akademskom okruženju teče znatno sporije. Razlika u stupnju prihvaćanja e-knjige u akademske svrhe u odnosu na svrhu čitanja u slobodno vrijeme također je uočena. Naime ukoliko je riječ o knjigama za učenje, projekte i istraživanja, 53,9 % ispitanika odlučilo bi se za tiskanu knjigu (ili ispis na papiru), a njih 46,1 % preferira elektronički ispis međutim ukoliko je riječ o knjigama za slobodno čitanje, taj se omjer mijenja: 76 % preferira ispis na papiru, a 24 % preferira elektronički.⁵² Smatra se da se razlog preferiranja tiskane knjige krije u nedostatnom poznavanju e-knjiga i predrasudama koje korisnici imaju prema njima⁵³,

⁵⁰ Usp. Larhmaid, M. Nav. dj., str. 1-19.

⁵¹ Usp. Rod-Welch, L. J.; B. E. Weeg; J. V. Caswell; T. L. Kessler. Relative preferences for paper and for electronic books: implications for reference services, library instruction, and collection management. // *Internet Reference Services Quarterly* 18, 3-4(2013), str. 281-303. DOI: 10.1080/10875301.2013.840713

⁵² Usp. isto, str. 288-289.

⁵³ Usp. isto, str. 299.

što se podudara sa shvaćanjem o važnosti navika i poznavanja izvora nastalih na temelju spomenutih rezultata istraživanja provedenog u Maroku.⁵⁴

Preferiranje tiskane knjige zapaženo je i kroz rezultate istraživanja provedenog 2015. godine u Turskoj.⁵⁵ Oni pokazuju kako i tamošnji studenti, iako svjesni mnogobrojnih prednosti koje e-knjige imaju (korisnosti alata za pretraživanje, automatskog citiranja, mogućnosti udaljenog pristupanja, jednostavnosti pristupa i dr.), još uvijek u visokom postotku (62,79 %) rabe tiskanu knjigu. Iako se razlozi tomu nalaze i u nepoznavanju e-knjiga (31,40 %), kao i u teškoćama u pristupanju e-knjizi (25,58 %), većina njih (62,79 %) kao glavni razlog zbog kojeg se radije odlučuje za tiskanu knjigu navodi „osobno preferiranje tiskane knjige“.⁵⁶

I istraživanje o percepciji e-knjige kod studenata provedeno u Hrvatskoj te iste godine (2015.)⁵⁷ pokazuje kako je, osobito kad je riječ o slobodnom čitanju, studentima tiskana knjiga draža od elektroničke. Jedan od razloga tome nalazi se u krivoj percepciji e-knjige koju se nerijetko pogrešno percipira kao elektroničku inačicu tiskane knjige.⁵⁸

Jedan od važnijih izvora informacija za studente jest udžbenik pa su stoga brojna istraživanja koja ispituju interes studenata usmjerena upravo na njega. Rezultati nekih, u radu već spominjanih istraživanja (N. M. Foasberg⁵⁹ i D. Mizrachi⁶⁰), pokazuju kako studenti zbog preferiranja ispisa na papiru radije uče iz tiskanih izvora, kao i da pomalo zaziru od e-udžbenika. Rezultati istraživanja koje su proveli M. Millar i T. Schrier objavljenih u članku „Digital or Printed Textbooks: Which do Students Prefer and Why?“⁶¹, a kojim se, kao što je u naslovu naznačeno, ispitivao interes studenata za te dvije vrste udžbenika, pokazuju kako većina studenata (njih 45 %) kao glavni razlog preferiranja tiskanog udžbenika navodi „jednostavno preferiranje ispisa“ (bez posebnog razloga)⁶², što se podudara i s prethodno spomenutim rezultatima istraživanja provedenog među studentima u

⁵⁴ Usp. Larhmaid, M. Nav. dj., str. 1-19.

⁵⁵ Usp. Al Saadi, K.; M. Lane-Kelso; A. Al Hafeedh; Z. Al Sheithani; M. Al Wishahi. Are we ready for e-books? Omani University students' uses and perceptions of ebooks. // TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology 16, 2(2017), str. 11-24. [citirano: 2020-02-02]. Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1137777.pdf>.

⁵⁶ Usp. isto, str. 17.

⁵⁷ Usp. Badurina, B. ; H. Serdarušić. Percepcija e-knjige studenata u Hrvatskoj. // Libellarium 8, 2(2015), str. 66-80. <https://doi.org/10.15291/libellarium.v0i0.236>.

⁵⁸ Usp. isto, str. 78-79.

⁵⁹ Usp. Foasberg, N. M. Nav. dj., str. 705-723.

⁶⁰ Usp. Mizrachi, D. Nav. dj., str. 733-742.

⁶¹ Usp. Millar, M.; T. Schrier. Digital or printed textbooks: which do students prefer and why? // Journal of Teaching in Travel & Tourism 15, 2(2015), str. 166-185. <https://doi.org/10.1080/15313220.2015.1026474>

⁶² Usp. isto, str. 176.

Turskoj⁶³. Zanimljiv je bio i slobodan odgovor jednog studenta dobiven spomenutim istraživanjem (M. Millar i T. Schrier) prema kojem ga tiskani udžbenici podsjećaju na dom.⁶⁴

Prema istraživanjima M. Fernandez odabir određenog oblika udžbenika ovisit će i o području interesa studenata, odnosno predmetu njihova studiranja. Tako će npr. znatno veći stupanj interesa za tiskani u odnosu na elektronički udžbenik pokazati studenti humanističkih znanosti, gdje se traži dugo i pomno proučavanje teksta, u odnosu na studente računalnih znanosti koji su naviknuti na upotrebu tehnologije.⁶⁵

Fernandezov se zaključak podudara s rezultatima spomenutog istraživanja provedenog među studentima u Maroku prema kojima studenti softverskog inženjerstva, elektrotehnike, računovodstva i financija preferiraju e-izvore⁶⁶, kao i s istraživanjem koje je među studentima humanističkih znanosti provela S. Dimzov.⁶⁷ Prema rezultatima njezina istraživanja čak 49,4 % preddiplomskih studenata za učenje uvijek rabi tiskane knjige, a 31,6 % rabi ih često.⁶⁸ U radu se donose i neke od zapaženih karakteristika humanista kao što su usmjerenost na monografije, stare materijale i dr., a ističe se i kako je oslanjanje na pregledavanje (*browsing*) češće nego u drugim znanostima.⁶⁹

Međutim zanimljivo je kako i spomenuto istraživanje interesa studenata medicine (područje prirodnih znanosti), koje su proveli H. Markulin, J. Petrak i M. Šember⁷⁰, ukazuje na preferiranje tiskanih izvora u svrhu učenja. U radu se smatra kako bi se razlog tomu možda mogao tražiti u slabijoj ponudi e-udžbenika, kao i u nedostatnom poznavanju i nesigurnosti u služenju tim novim izvorima.⁷¹

Kako je slabiji interes studenata prema e-udžbenicima, među ostalim, uvjetovan i njihovom slabijom ponudom u visokoškolskim knjižnicama, ističe i I. Pažur.⁷² Naime kroz rezultate istraživanja provedenih u visokoškolskim i srodnim knjižnicama u Hrvatskoj uočeno je kako postoji iznimno nizak broj ovih knjižnica koje na svojim mrežnim stranicama nude poveznice na e-knjige, a i onda kad to rade, uglavnom je riječ o besplatnim elektroničkim knjigama. Pretraživanje takvih knjiga u katalogu je teško provedivo zbog nemogućnosti ograničavanja pretrage

⁶³ Usp. Al Saadi, K.; M. Lane-Kelso; A. Al Hafeedh; Z. Al Sheithani; M. Al Wishahi. Nav. dj., str. 17.

⁶⁴ Usp. Millar, M.; T. Schrier. Nav. dj., str. 176.

⁶⁵ Usp. Fernandez, M. Nav. dj., str. 29-30.

⁶⁶ Usp. Larhmaid, M. Nav. dj., str. 1-19.

⁶⁷ Usp. Dimzov, S. Nav. dj., str. 1-249.

⁶⁸ Usp. isto, str. 182.

⁶⁹ Usp. isto, str. 42.

⁷⁰ Usp. Markulin H.; J. Petrak; M. Šember. Nav. dj., str. 65-78.

⁷¹ Usp. isto, str. 72-73.

⁷² Usp. Pažur, I. Nav. dj., str. 185-186.

na e-knjige, a njihova je zastupljenost u katalogima, prema zabilježenim rezultatima, vrlo rijetka.⁷³ Otpor koji prema e-udžbenicima ponekad pokazuju nastavnici također ne doprinosi njihovoj popularnosti među studentima. Naime mnogi nastavnici ne preporučuju studentima te udžbenike i ne uvrštavaju ih u popise literature jer ih ni sami ne rabe, tj. mnogi od njih njima se i ne znaju služiti.⁷⁴

Budući da čitanje kod studenata nije usmjereno samo u obrazovne svrhe, važno je uočiti i koji se izvori više rabe kad je riječ o čitanju za slobodno vrijeme. Dva ovdje navedena istraživanja, jedno u Hrvatskoj⁷⁵, drugo u Americi⁷⁶, ukazuju na veći interes studenata za tiskanu u odnosu na e-knjigu onda kad je riječ o takvom čitanju. Tome idu u prilog i rezultati većeg broja istraživanja prikazanih u ovom radu koji ukazuju na preferiranje papirnog medija za čitanje. Međutim, kao što je navedeno, istraživanje provedeno u Maroku i po tom pitanju donosi oprečne rezultate, po kojima se i u tu svrhu među studentima preferiraju e-izvori.⁷⁷ Budući da čitanje u slobodno vrijeme pozitivno utječe kako na čitalačke kompetencije, tako i na akademska postignuća studenata⁷⁸, u visokoškolskim knjižnicama ono ne smije biti marginalizirano.

Ako sažmemo rezultate navedenih istraživanja, uočiti ćemo da je tiskana knjiga, pa tako i tiskani udžbenik, i u visokoškolskim knjižnicama korisnicima još uvijek omiljeni izvor podataka.

Zapaženo preferiranje tiska na papiru, osobito tijekom duljeg čitanja, radost listanja knjiga, naviknutost na njih, neprilagođenost mozga na e-knjige, njihovo slabije poznavanje, kao i druge prednosti tiskanih knjiga, prema rezultatima ovih istraživanja vodeći su razlozi njihove popularnosti, čak i u na znanost orijentiranom visokoškolskom okruženju.

Međutim promjene koje bi se mogle događati u području e-knjiga (veća dostupnost, kvaliteta, prilagodba korisnika i sl.) razlozi su zbog kojih pitanje budućnosti tiskane knjige ipak ostaje otvoreno.

3. Razmatranja o budućnosti tiskane i e-knjige (udžbenika) u području visokoškolskog obrazovanja

Premda je interes za tiskanu knjigu među studentima i nadalje izuzetno visok, još se uvijek javljaju predviđanja po kojima će digitalizirani oblici udžbenika za-

⁷³ Usp. isto, str. 185-186.

⁷⁴ Usp. isto, str. 184.

⁷⁵ Usp. Badurina, B. ; H. Serdarušić. Nav. dj., str. 66-80.

⁷⁶ Usp. Rod-Welch, L. J.; B. E. Weeg; J. V. Caswell; T. L. Kessler. Nav. dj., str. 281-303.

⁷⁷ Usp. Larhmaid, M. Nav. dj., str. 6.

⁷⁸ Usp. To read or not to read: a question of national consequence. Research report 47. Washington DC.: National Endowment for the Arts, Office of Research and Analysis, 2007. Str. 5- 6. [citirano 2020-05-18]. Dostupno na <https://www.arts.gov/sites/default/files/ToRead.pdf>.

mijeniti one na papiru.⁷⁹ Mišljenja kako će tiskani udžbenici u budućnosti postati jednako zastarjeli kao što su to danas kasete i telefonske kabine⁸⁰, a zbog svoje interaktivnosti i daljinske dostupnosti većem broju korisnika odjednom, mnoge će knjižnice nastojati povećati broj e-udžbenika u svom fondu (a dio njih čak nastojati na tome da oni potpuno zamijene tiskane)⁸¹, još su uvijek prilično česta. Međutim vjerojatnost da bi tiskana knjiga u skoroj budućnosti mogla nestati iz visokoškolskih knjižnica nije velika. Osim zapažene naviknutosti korisnika na tiskanu knjigu te osobnih preferencija prema njoj, razlozi tome kriju se i u brojnim nedostacima e-knjiga. Mada elektronička knjiga ima niz prednosti kao što su lakoa uporabe, pretraživanja, podcrtavanja, istovremeni pristup za više korisnika, učenje na daljinu i sl., ima i još veći broj nedostataka: nužnost opreme za pristup, pitanja povezana s načinima pristupanja toj građi, skupoća proizvodnje e-knjiga, zastarijevanje tehnologije, pravna pitanja te nesklonost korisnika čitanju s ekrana.⁸² Premda bi e-knjige zapravo mogle biti izvrsna opcija za nabavu (ne oštećuju se i ne zauzimaju prostor pa bi dovoljno bilo kupiti jedan naslov čiji pristup može biti neograničen i višekratan), one su skupe jer nakladnici visokim cijenama nadoknađuju gubitak koji ostvaruju na prodaji kad knjiga postane knjižnično dostupna.⁸³ Skupoća tih knjiga uzrok je njihove nedostupnosti u knjižnicama, a ona jedan od razloga njihova nepoznavanja ili nedostatnog poznavanja. Čak i kod onih knjižnica koje nabavljaju te knjige, one nerijetko ostaju korisnicima nevidljive (problem vidljivosti njihovih naslova te podataka o dostupnosti).⁸⁴ Kao i korisnici ostalih vrsta knjižnica, tako i korisnici visokoškolskih knjižnica nerijetko ne znaju sadrži li njihova knjižnica elektroničke knjige⁸⁵, a i oni koji ih rabe nerijetko ih krivo percipiraju. Naime nedostatno poznavanje tih knjiga često dovodi i do unaprijed zadanih i iskrivljenih, negativnih percepcija.⁸⁶ Dok god je situacija u knjižnicama takva, teško da može biti riječi o prevladavanju e-knjige nad tiskanom.

⁷⁹ Usp. HeeJeong, J. L. ; C. Messom, C. ; A. Y. Kok-Lim. Can an electronic textbooks be part of K-12 education? Challenges, technological solutions and open issues. // TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology 12, 1(2013), str. 32. [citirano: 2020-01-09]. Dostupno na: <http://www.tojet.net/articles/v12i1/1214.pdf>.

⁸⁰ Usp. Engbrecht, J. R. Digital textbooks versus print textbooks. // Culminating Projects in Teacher Development 35(2018), str. 3. [citirano: 2020-01-09]. Dostupno na https://repository.stcloudstate.edu/ed_etds/35.

⁸¹ Usp. Pažur, I. Nav. dj., str. 175-176.

⁸² Usp. isto, str. 181-183.

⁸³ Usp. Petr Balog, K. ; K. Feldvari. Nabava elektroničkih knjiga u knjižnicama: s posebnim naglaskom na upravljanje vlasničkim pravima. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 56, 1-2(2013), str. 82.

⁸⁴ Usp. isto, str. 82-83.

⁸⁵ Usp. Ashcroft, L. Ebooks in libraries: an overview of the current situation. // Library Management 32, 6/7(2011), str. 399. DOI 10.1108/01435121111158547.

⁸⁶ Usp. Badurina, B. ; H. Serdarušić. Nav. dj., str. 78-79.

Svaka od tih dviju vrsta knjiga (tiskana i e-knjiga) ima svoje prednosti i mane, a upravo te prednosti i mane, svjesno ili podsvjesno, utječu i na interes korisnika. Interes za e-knjigu u budućnosti će sasvim sigurno ovisiti i o tome jesu li u radu spomenuti nedostaci e-knjiga trajni ili su pak prolaznog karaktera, kao i o promjenama koje bi se tijekom vremena mogle događati i sa samim knjižničnim korisnicima (eventualnom prilagodbom na e-knjigu, stvaranjem novih navika čitanja u slučaju poboljšanja kvalitete i dostupnosti e-knjiga i sl.).

Međutim bi li povećani interes za e-knjigu, u slučaju da do njega dođe, bio razlogom izostanka interesa za tiskanu knjigu te hoće li u tom slučaju tiskani udžbenici sasvim nestati, kako to prethodno navedena predviđanja kazuju, ostaje pitanje budućnosti. Usporedno s prethodno navedenim, negativnim predviđanjima o sudbini tiskanih knjiga (udžbenika), javljaju se i neka sasvim suprotna mišljenja. Takva se mišljenja uglavnom javljaju kad se govori o tiskanim knjigama iz fonda narodnih knjižnica međutim neka od njih ne isključuju ni knjižnice koje pripadaju obrazovnom okružju (što uključuje i visokoškolske knjižnice). Tako npr. E. Dasović, G. Petković i S. Pasanec Preprotić ne isključuju mogućnost povećavanja broja e-knjiga koje se rabe u svrhu obrazovanja međutim smatraju kako multifunkcionalnost i niz prednosti koje e-knjige imaju pred tiskanim nisu dovoljne da potisnu čari listanja i opuštajuće djelovanje koje tiskane knjige imaju na njihove čitatelje. Kao što kino supostoji s televizijom, tako će i e-knjiga (baš kao što je to i danas slučaj) supostojati s tiskanom knjigom i u budućnosti. Stav je autorica kako mediji nemaju tendenciju međusobnog istiskivanja, već dapače: tendenciju međusobnog umnažanja.⁸⁷

Prema riječima A. Stipčevića sudbina knjige i sudbina čovjeka umnogome nalikuju jedna na drugu. Naime:

„Knjiga se rađa, živi i umire, a tijekom svog materijalnog, ovozemaljskog života doživljava sretne i tužne trenutke baš kao i sam čovjek. Ona je voljena, tražena, ljubomorno čuvana; ona je ponos bibliomanima, radost bibliofilima, najvjerniji je čovjekov prijatelj, utjeha usamljenicima, izvor znanja i užitka. Ona je prijeko potreban instrument znanstvenog rada i uvjet ljudskog napretka.“⁸⁸

Knjiga, dakle, kao i čovjek, doživljava tijekom svog života brojne promjene. Sasvim je sigurno da će i interes korisnika, pa tako i onih kojima je iznimno potrebna kao „instrument znanstvenog rada i napretka“, odnosno studentima i ostalim korisnicima visokoškolskih knjižnica umnogome utjecati na to o kakvim će se i kojim promjenama raditi. I obrnuto: promjene osobina samih korisnika koje

⁸⁷ Usp. Dasović, E.; G. Petković; S. Pasanec Preprotić. Oblikovanje i budućnost knjižnog uveza u svijetu e-knjige. // Tehnički glasnik 9, 4(2015), str. 443. [citirano: 2020-02-05]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/149763>.

⁸⁸ Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve : Naklada Benja, 2000. Str. 1.

nastaju s vremenom također će utjecati na njihov interes u budućnosti. Hoće li interes za tiskanu knjigu, odnosno tiskani udžbenik u visokoškolskim knjižnicama biti i u sljedećem desetljeću jednako velik kao što je to prema navedenim istraživanjima među studentima bio u ovom, pokazat će vrijeme i nova istraživanja koja knjižnice po tom pitanju trebaju provoditi.

4. Zaključak

Na kvalitetu i odabir svojih informacijskih izvora knjižnice su oduvijek pazile, neovisno o tome na kojem se mediju izvor nalazio pa to rade i danas u vremenu kad papirna i mrežna građa supostoje, nadopunjuju se i služe potrebama suvremenih korisnika. Nasuprot brojnim negativnim predviđanjima o budućnosti tiskanih izvora u knjižnicama, rezultati prikazanih istraživanja, provedenih kroz proteklo desetljeće među studentima u Hrvatskoj i svijetu, pokazuju kako je interes za njihovu uporabu i dalje vrlo visok, čime se potvrđuje prvi dio hipoteze navedene u uvodu rada. Ljubav prema papiru kao mediju zabilježena je u većini prikazanih istraživanja, a stupanj interesa prema njemu dovodi se u vezu i s predmetom studiranja. Naime interes za papirnu građu u osobito se visokom postotku bilježi kod studenata humanističkih znanosti kod kojih postoji tradicionalna usmjerenost na monografije i stare tekstove koji traže dugo i udubljeno čitanje. Zanimljivo je da se, kao što smo u uvodu pretpostavili, upravo nemogućnost dubinskog učenja/čitanja, uvjetovana zamorom očiju prilikom čitanja dužih tekstova s e-medija te lutanjem pažnje u e-okruženju, navodi kao jedan od većih nedostataka e-medija i ide u prilog uporabi tiskanih izvora u visokoškolskim knjižnicama. Slaba dostupnost e-izvora u tim knjižnicama, kao i njihovo slabije poznavanje (nerijetko uvjetovano skupoćom, ali i slabom vidljivošću tih izvora u knjižnicama) također su zapaženi razlozi otpora usmjerenog prema njima. Odgovor je na pitanje hoće li vrsta, dužina građe te svrha čitanja utjecati na odabir pojedinog medija, prema rezultatima ovih istraživanja, pozitivan. Naime uočeno je kako se interes studenata za neke (kraće) e-izvore tijekom vremena znatno povećao, ali i da im je, kad je riječ o knjizi, tiskana knjiga i dalje najzanimljiviji informacijski izvor. Nadalje ukoliko je riječ o potrebama čitanja u slobodno vrijeme, studenti uglavnom preferiraju tiskanu građu, no kad je riječ o čitanju u akademske svrhe, rabe oba medija, pri čemu će velik utjecaj na izbor odigrati dužina građe: ako je riječ o kraćim izvorima (npr. člancima), studenti sve više naginju e-izvorima međutim ukoliko je riječ o dužim izvorima (npr. udžbenicima), češće se odabire tiskani izvor. Razlozi preferiranja tiskanog u odnosu na e-udžbenik kriju se u starim navikama čitanja, neprilagođenosti mozga na čitanje s e-medija te spomenutoj problematici dubinskog učenja koja se iz tih razloga javlja. Usporedba rezultata istraživanja o uporabi pojedinih e-izvora

kod studenata medicine u Nigeriji⁸⁹ i onih u Kanadi⁹⁰ na osobito ilustrativan način pokazuje kako na zanimanje za pojedini izvor znatno utječu i postojeći kulturološki, društveni i slični razlozi te spomenute, prethodno stečene navike njihove uporabe. Pregledom rezultata dobivenih usporedbom tih dvaju istraživanja, ali i rezultata istraživanja ranijeg i kasnijeg datuma prikazanih u ovom radu, uočava se povezanost dostupnosti i s njom povezanih navika uporabe e-izvora s interesom korisnika. Primijećeno je naime kako se protekom vremena, većom dostupnošću i većim navikavanjem na e-izvore zanimanje studenata za neke od njih znatno povećao (uglavnom za e-časopise i baze podataka) te ih smatraju važnima za svoje studiranje (čime se potvrđuje i drugi dio hipoteze od koje se krenulo). Veća dostupnost e-izvora u visokoškolskim knjižnicama, kao i veća mogućnost dubinskog učenja iz njih, do kojeg bi moglo doći poboljšanjem tehnologije, upućuju na mogućnost još većih promjena koje kreću u tom smjeru. Na to ukazuje i u radu prikazan pojačani interes za te izvore kod studenata koji su rabili popularnu aplikaciju iAnnotate⁹¹, ali u najvećoj mjeri na to ukazuju rezultati istraživanja provedenog 2017. godine među marokanskim studentima.⁹² Preferiranje e-izvora kod tih studenata, naviknutih na uporabu e-izvora, uočeno je ne samo kad je riječ o akademskim potrebama već i potrebama slobodnog vremena, što je svojevrsna novost u odnosu na druga u radu prikazana istraživanja. Takvi nas rezultati navode na razmišljanje o mogućim promjenama interesa i kod drugih studenata u slučaju promijenjenih okolnosti: veće kvalitete, dostupnosti te stjecanja navika uporabe e-izvora. Prednosti e-izvora koje se odnose na veću dostupnost literature zbog omogućavanja istovremenog pristupa većem broju korisnika visokoškolskim knjižnicama nisu zanemarive. U kombinaciji sa spomenutim navikavanjem na e-izvore, odbacivanjem predrasuda povezanih s negativnim percepcijama koje ih nerijetko prate, spomenutim promjenama i poboljšanjima koja bi se s vremenom mogla dogoditi u području tehnologije, kao i promjenama koje bi po tom pitanju mogle zahvatiti i same korisnike, te bi prednosti mogle dovesti i do pretpostavljenih, još većih promjena u korist tih izvora. Pitanje zanimanja korisnika za tiskane izvore (bez obzira na dosad zabijeljeno njihovo preferiranje), pa čak i za tiskanu knjigu, stoga još uvijek ostaje otvoreno, a budućnost im je u suvremenim knjižnicama, osobito onim obrazovnog karaktera, još uvijek neizvjesna. Budući da, kao što je prikazano u radu, dio ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjima, osobito onima provedenim kasnijih godina, već pokazuje znakove prilagodbe, prihvatanja, a neki od njih čak i preferiraju e-izvore, odgovor na pitanje hoće li tiskani udžbenik studentima i u budućnosti ostati najvažniji i najuporabljeniji izvor informacija, i dalje ostaje

⁸⁹ Usp. Baro, E. ; E. Endouware ; C. Benake-Ebide. Nav. dj., str. 107-120.

⁹⁰ Usp. Usp. Storie, D.; S. Campbell. Nav. dj., str. 48-59.

⁹¹ Usp. Alamri, B. Nav. dj., str. 171

⁹² Usp. Larhmaid, M. Nav. dj., str. 1-19.

predmetom istraživanja. No kakva god bila sudbina tiskanih izvora, tiskanog udžbenika (kao i općenito tiskane knjige u visokoškolskim knjižnicama), bitno je da izvori, u kojem god obliku i na kojem god mediju bili, na zaista najbolji mogući način služe svojim korisnicima u svrhu njihova nastavnog i istraživačkog rada. Bitno je također da studenti nemaju odbojnost prema njima, već da se njima rado služe, da iz njih lako uče. Knjižnicama je bitno da nikad ne idu nauštrb stvarnih potreba i zanimanja korisnika. Važnost istraživanja i praćenja promjena koje nastaju na samim medijima, kao i (promjena) zanimanja korisnika za svaki od njih, stoga su za knjižnice od iznimnog značenja.

LITERATURA

- Alamri, B. Reading preferences of ESL students: electronic texts vs. printed. // *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)* 14, 4(2019), 169-179. <https://doi.org/10.3991/ijet.v14.i04.9466>
- Alić, S. Globalno selo. // *Filozofska istraživanja* 29, 1(2009), 51-61.
- Al Saadi, K.; M. Lane-Kelso; A. Al Hafeedh; Z. Al Sheithani; M. Al Wishahi. Are we ready for e-books? Omani University students' uses and perceptions of ebooks. // *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology* 16, 2(2017), 11-24. [citirano: 2020-02-02]. Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1137777.pdf>.
- Ashcroft, L. Ebooks in libraries: an overview of the current situation. // *Library Management* 32, 6/7(2011), 398-407. DOI 10.1108/01435121111158547.
- Badurina, B. ; H. Serdarušić. Percepcija e-knjige studenata u Hrvatskoj. // *Libellarium* 8, 2(2015), 66-80. <https://doi.org/10.15291/libellarium.v0i0.236>.
- Baro, E.; E. Endouware; C. Benake-Ebide. Information literacy among medical students in the College of Health Sciences in Niger Delta University, Nigeria. // *Program* 45, 1(2011), 107-120. DOI: 10.1108/00330331111107439
- Borgman, C. L. *Od Gutenbergova izuma do globalnog informacijskog povezivanja: pristup informaciji u umreženom svijetu*. Zadar: Benja, 2002.
- Dasović, E.; G. Petković; S. Pasanec Preprotić. Oblikovanje i budućnost knjižnog uveza u svijetu e-knjige. // *Tehnički glasnik* 9, 4(2015), 440-445. [citirano: 2020-02-05]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/149763>.
- Dimzov, S. *Uloga sveučilišne knjižnice u digitalnom okruženju s obzirom na informacijsko ponašanje studenata humanističkih znanosti: doktorski rad*. Zadar: S. Dimzov, 2016. Dostupno i na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:880974>. [citirano: 2020-05-09].

- Engbrecht, J. R. Digital textbooks versus print textbooks. // *Culminating Projects in Teacher Development* 35(2018), 1-28. [citirano: 2020-01-09]. Dostupno na: https://repository.stcloudstate.edu/ed_etds/35
- Fernandez, M. A Usage comparison for print and electronic books in the University of North Carolina At Chapel Hill: a master's paper for the M.S. in L.S. degree. 2003. DOI: <https://doi.org/10.17615/hd2m-es71>.
- Foasberg N. M. Student reading practices in print and electronic media. // *College & Research Libraries* 75, 5(2014), 705-723. DOI: 10.5860/crl.75.5.705.
- Gašo, G.; S. Faletar Tanacković; M. Mičunović. Uloga suvremenih visokoškolskih knjižnica: istraživanje o stavovima i iskustvima diplomskih studenata u društvenim i humanističkim znanostima. // *Libellarium* 8, 2(2015), 81-108. DOI: <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v0i0.235>.
- Gorman, M. Postojana knjižnica: tehnologija, tradicija i potraga za ravnotežom. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006.
- HeeJeong, J. L. ; C. Messom, C. ; A. Y. Kok-Lim. Can an electronic textbooks be part of K-12 education? Challenges, technological solutions and open issues. // *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology* 12, 1(2013), 32-44. [citirano: 2020-01-09]. Dostupno na: <http://www.tojet.net/articles/v12i1/1214.pdf>.
- Informacije: gdje su i kako ih pronaći (prezentacija) [citirano: 2019-12-05]. Dostupno na https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/prezentacija_za_postdiplomante.ppt.
- Joint, N. Choosing between print or digital collection building in times of financial constraint. // *Library Review* 58, 4(2009), 265-271. DOI 10.1108/00242530910952819.
- Juric, M. Čitanje u tiskanom i digitalnom okruženju: doktorski rad. Zadar: M. Juric, 2017. Dostupno i na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:167435>. [citirano: 2020-05-09].
- Krajina T.; H. Markulin. Nabava knjižnične građe u visokoškolskim knjižnicama. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 54, 3(2011), 21-42.
- Larhmaid, M. The impact of print vs. digital resources on Moroccan University students' reading habits, uses, and preferences. // *SHS Web of Conferences* 52, 2001(2018), 1-19. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20185202001>.
- Liu, Z. Reading behavior in the digital environment: changes in reading behavior over the past ten years. // *Journal of Documentation* 61, 6(2005), 700-712.
- Markulin H.; J. Petrak; M. Šember. Internet i studenti Medicinskog fakulteta u Zagrebu: analiza navika triju naraštaja studenata. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 57, 4(2014), 65-78.
- Mi, J.; F. Nesta. Marketing library services to the net generation. // *Library Management* 27, 6/7(2006), 411-422. DOI 10.1108/01435120610702404.

- Millar, M.; T. Schrier. Digital or printed textbooks: which do students prefer and why? // *Journal of Teaching in Travel & Tourism* 15, 2(2015), 166-185. <https://doi.org/10.1080/15313220.2015.1026474>.
- Mizrachi, D. Online or print: which do students prefer? // *Information literacy: lifelong learning and digital citizenship in the 21st century: proceedings / Second European Conference, ECIL 2014, Dubrovnik, Croatia, October 20-23, 2014* ; [organized by Department of Information and Communication Sciences of Zagreb University and Department of Information Management of Hacettepe University] ; editors Serap Kurbanoglu ... [et al.]. Cham <etc.>, Springer International Publishing, cop. 2014. Str. 733-742. Dostupno i na: DOI: 10.1007/978-3-319-14136-7_76.
- Myrberg, C.; N. Wiberg. Screen vs. paper: what is the difference for reading and learning? // *Insights* 28, 2(2015), 49-54. DOI: <http://doi.org/10.1629/uksg.236>.
- Pažur, I. Zastupljenost elektroničke knjige u visokoškolskim i srodnim knjižnicama u Hrvatskoj. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56, 1-2(2013), 171-192.
- Peti-Stanić, A. Čitanjem do (spo)razumijevanja: od čitalačke pismenosti do čitateljske sposobnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
- Plevnik, D. Fortuna čitanja. Osijek: Hrvatsko čitateljsko društvo, 2006.
- Petr Balog, K.; K. Feldvari. Nabava elektroničkih knjiga u knjižnicama: s posebnim naglaskom na upravljanje vlasničkim pravima. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56, 1-2(2013), 79-106.
- Prensky, M. Digital natives, digital immigrants. Pt. 1. // *On the Horizon* 9, 5(2001), 1-6. DOI: 10.1108/10748120110424816.
- Rod-Welch, L. J.; B. E. Weeg; J. V. Caswell; T. L. Kessler. Relative preferences for paper and for electronic books: implications for reference services, library instruction, and collection management. // *Internet Reference Services Quarterly* 18, 3-4(2013), 281-303. DOI: 10.1080/10875301.2013.840713.
- Stančin-Rošić, D. Obrazovanje korisnika za 21. stoljeće. // *Zbornik radova / Međunarodno savjetovanje Knjižnice europskih gradova u 21. stoljeću, Varaždin, 4.-7. XI. 1998. Varaždin: Gradska knjižnica „Metel Ožegović“, 1998.*
- Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve: Naklada Benja, 2000.
- Storie, D.; S. Campbell. Determing the information literacy needs of a medical and dental faculty. // *Journal of the Canadian Health Libraries Association* 33, (2012), 48-59. DOI: 10.5596/c2012-011.
- To read or not to read: a question of national consequence. Research report 47. Washington DC.: National Endowment for the Arts, Office of Research and Analysis, 2007. [citirano 2020-05-18]. Dostupno na <https://www.arts.gov/sites/default/files/ToRead.pdf>.
- Vrana, R; J. Kovačević. Razvoj knjižničnih zbirki kao preduvjet i mjera razvoja knjižnice. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60, 1 (2017), 79-102.